

Faludi Ferenc *Constantinus*-drámájának forrásáról

DÓBÉK Ágnes

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet
ORCID ID: 0000-0001-8402-8374

About the source of Faludi Ferenc's drama *Constantinus*

Abstract | FALUDI Ferenc (1704–1779) lived in Rome from 1740–1745, a period that greatly influenced his work as a writer. The Italian-language sources of his works have largely been explored by researchers, but all we have known to date about his drama *Constantinus Porphyrogenitus* is that it is a translation from Italian. Its source text and original author had not yet been revealed. During her research the author was able to find the work that formed the basis of Faludi's translation. A four-sheet playbill from 1748 was discovered in the Augusta Library in Perugia, titled *Costantino Porfirogenito*, and includes the title, summary of the plot, and characters of the play, as well as the characters of the particular acts and scenes. In this paper, Dóbék compares Faludi's translation with its source text and present the cultural context in which the Italian original and the translation by Faludi were born. With the identification of the source text, we get a more complete picture of the sources of Faludi's art and its relationship with the Italian Jesuit school drama.

Key words | eighteenth century, Jesuit theater, school drama, translation, Collegium Romanum

* A tanulmány az „Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon, 1770–1820” című MTA Lendület pályázat keretében készült.

Faludi Ferenc 1740 őszi érkezett Rómába, ahova a jezsuita rend osztrák–magyar rendtartományának főnöke küldte, hogy a magyarországi zarándokok gyóntatója legyen. 1745-ig élt a városban, ahol lakóhelye a Szent Péter-bazilika közelében található Palazzo dei Penitenzieri volt. Néhány évvel hazatérése után, 1748-ban jelentek meg az *Istenes jószágra és szerentsés boldog életre oktatótt nemes ember* és az *Istenes jószágra és szerentsés boldog életre oktatótt nemes asszony* című művei, amelyek William Darrel angol jezsuita munkájának olasz fordítása alapján készültek. 1750-ben adta ki a *Bólts, és figyelmetes udvari embert*, Baltasar Gracián *Oraculo Manualj*ából az első száz maxima fordítását. Ezekben az években adják elő iskoladrámáit is, 1749-ben Nagyszombat szomszédságában, Fejéregyházán a *Caesar Aegyptus földén Alexandriában* címűt, majd ugyanitt 1750-ben a *Constantinus Porphyrogenitust*.

Ez a gazdag irodalmi termés nem pusztán a hazatérése utáni évek eredménye; az átdolgozásai alapjául szolgáló szövegek többségében olasz nyelvűek, és Rómában ismer- te meg őket, ott készíthette el az 1748–1750 között megjelent művei egy részét.¹ Irodalmi munkásságában, ami a kiadott műveket illeti, ezután kihagyás következett, az 1770-es évektől jelennek meg ismét írásai, amelyek forrásai között több olasz szöveget tartunk számon.²

A szakirodalom Faludi alkotásait vizsgálva kimutatta, hogy a római évek és a vá- rosban megismert kulturális élet érlelték íróvá.³ A *Nemes ember* és a *Nemes asszony* Francesco Giuseppe Morelli firenzei pap Darrel-fordítása alapján íródott; *Udvari em- berének* első része az előszó szerint egy német változatot követve készült, de olasz for- dítása is sikerkönyvnek számított Faludi római tartózkodása idején.⁴ A *Caesar*-dráma

- 1 A *Nemes ember* és a *Nemes asszony* Faludi a kiadásokhoz írt előszavának datálása alapján („Költ Rómá- ban, 1744-ben.”) biztosan Rómában készült. Révai Miklós is a római évek termésének tulajdonítja a két művet, és a *Nemes úrfi* is közéjük sorolja: FALUDI Ferenc, *Költeményes maradványai* I, egybe szedte [...] RÉVAI Miklós (Győr: Streibig, 1786), 11.
- 2 Az olasz szöveg alapján készült Darrel-fordítás harmadik része, az *Istenes jószágra és szerentsés boldog életre oktatótt nemes úrfi* 1771-ben jelent meg. Szauder József közléséből tudjuk, hogy hetedik részének forrása Baltasar Gracián *Criticonja*, amelyet Faludi olasz vagy francia fordításban ismert. Lásd: SZAUDER József, *Faludi udvari embere* (Pécs: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1941), 14–15. A Faludi halála után, 1787-ben Révai Miklós kiadásában megjelent *Téli éjszakák* elbeszélésgyűjtemény egyik fő forrása olasz novellakincsből is merít. Versei szintén Révai kiadásában jelentek meg, a lírai műveiben fellelhető olasz hatást részletesen bemutatta a szakirodalom. Lásd: KOLTAY-KASTNER Jenő, „Faludi Fe- renc olasz versformái”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 34 (1924): 19–27; SZAUDER József, „A magyar és az olasz Settecento irodalma”, in *Magyar irodalom Olasz irodalom*, szerk. SÁRKÖZY Péter, 39–42 (Budapest: Argumentum, 2019), 40–41; SÁRKÖZY Péter, „A »Kárpátok Dindimeója«: Faludi Ferenc, a római Árkádia költője”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 109 (2005): 34–46. A nagyszombati Faludi-énekeskönyv három ének esetében utal újabb olasz forrásokra (5. *Arietta Concerto Altio con Alto, 18. Fortuna* és 24. *Szerentse*). Lásd: SZELESTEI N. László, „Faludi Ferenc autográf verseskönyve Nagyszombatban”, *Magyar Könyv- szemle* 115 (1999): 287–303.
- 3 SZAUDER József, „Faludi Ferenc és Itália: Az *Omniarium* olasz nyelvű jegyzetei”, in SÁRKÖZY, *Olasz iroda- lom Magyar irodalom...*, 28–38; SZAUDER Mária, „Faludi Ferenc a római Árkádia tagja”, *Irodalomtörténeti közlemények* 86 (1982): 448–451.
- 4 SÁRKÖZY Péter, *Faludi Ferenc*, Magyarok emlékezete (Pozsony: Kalligram, 2005), 78.

Faludi rendtársa, Cesare Cordara olasz nyelvű színjátékának fordítása.⁵ Az egy évvel később előadott *Constantinus* forrását azonban nem tudta azonosítani a szakirodalom. A szövegkiadások nem említik az eredeti mű szerzőjét. Ismerünk azonban néhány adatot, amely egy olasz nyelvű forrasszöveget feltételez. Az OSZK-ban található egyik kéziratán szerepel a bejegyzés, hogy olaszból való fordítás,⁶ és Paintner Mihály győri kanonok is olaszból fordított drámaként hivatkozik a *Constantinus*ra Faludi-életrajzában.⁷ Így a darab keletkezésének ideje – még Rómában, vagy valamikor 1745–1750 között készült – mellett egyéb források is alátámasztják az itáliai eredetet, innen származik az az egyöntetű vélekedés a szakirodalomban, hogy olasz szöveg alapján írta.

Faludinak számos lehetősége volt Rómában színházi előadásokon részt venni. A *Constantinus* tematikáját tekintve tipikus történelmi iskoladráma, amelyek közül Faludi többet láthatott a Collegium Germanicum et Hungaricumban vagy a központi jezsuita szemináriumban, a Collegium Romanumban. Az ezen intézményekben színpadra állított drámák között tájékozódva akadtam a perugiai Biblioteca Augustában arra a négy lapból álló színlapra, amely Faludi drámájának, a *Constantinus*nak olasz nyelvű alapszövegét rejt. Az 1748-as nyomtatvány a darab címét (*Costantino Porfirogenito*), argumentumát, a szereplők listáját és a játszó személyek neveit, az egyes felvonásokat és jeleneteket, valamint az azokban szereplők neveit tartalmazza.⁸ A felvonások szüneteiben egy másik darabot adtak elő, az öt jelenet rövid összefoglalója is ott van a színlapon.⁹ A darab írója nem szerepel a nyomtatványon, a címlap alapján az derül ki, hogy a Collegium Romanumban adták elő 1748-ban, farsang idején. Az egyes felvonások szövege sajnos nem maradt fenn, ezért a két mű teljes körű kritikai összevetése nem lehetséges.¹⁰ Azonban a rendelkezésre álló forrás alapján is megállapíthatjuk, hogy Faludi ezt a szövegeknyvet használta fordítása alapjául: a cselekmény összefoglalása, az egyes felvonások felosztása és azok szereplői teljesen azonosak az olasz szerző és Faludi szövegében.

Faludi *Constantinus*ának több szövegváltozatát ismerjük. Tarnai Andor találta meg azt a programot, amit valószínűleg az 1750-es bemutatóhoz nyomtattak ki, ez a legrégebbi ismert szövegrészlet a drámából. Tarnai hangsúlyozza, hogy Faludi 1750-ben a

5 KELLER Imre, „Faludi Ferenc »Caesar«-ja”, *Egyetemes Philologiai Közlöny* 38 (1914): 748–751.

6 ALSZEGHY Zsoltné, CZIBULA Katalin és VARGA Imre, szerk., *Jezsuita iskoladrámák*, Régi magyar drámai emlékek: XVIII. század 4/1 (Budapest: Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, 1992), 148.

7 FALUDI Ferenc, *Caesar Aegyptus földjén Alexandriában: Szomorújáték öt felvonásban*, kéziratból kiadta és bevezetéssel ellátta GÁLOS Dezső (Győr: Győri Hírlap Nyomda, 1931), 6.

8 *Costantino Porfirogenito tragedia da rappresentarsi nel Seminario Romano da' signori convittori delle camere grandi nelle vacanze del carnevale dell'anno 1748* (Roma: per Antonio de' Rossi, nella strada del Seminario Romano, 1748). A nyomtatvány lelőhelye: Perugia, Biblioteca Augusta, Misc. Ant. A 8. 27.

9 A szünetekben előadott darab Szophoklész *Philoktétész* című drámájából való átdolgozás. Azt a jelenetet vitték színre, amikor Odüsszeusz és Neoptolemosz kikötnek Lémnosz szigetén, hogy meggyőzzék Philoktétészt, hogy folytassa velük a Trója elleni harcot, majd sikerrel járván együtt elhajóznak. A jeleneteket táncbetétek és zenék kísérték.

10 Az olaszországi könyvtárak összesített katalógusa (<https://opac.sbn.it>) nem tart nyilván másik példányt.

nagyszombati nyomda prefektusa volt, tehát a nyomtatást saját maga ellenőrizhette.¹¹ A dráma átdolgozott, teljes szövege Révai Miklós kiadásában jelent meg először 1787-ben Győrben,¹² majd ugyanebben az évben szó szerinti egyezéssel Faludi munkáinak második kiadásában Pozsonyban.¹³ A Révai kiadását megelőző évekből maradt ránk a dráma több kéziratot változata.¹⁴

Révai az első kiadást bevezető Faludi-életrajzában a kéziratban fennmaradt, kiadatlan művek közé sorolja a *Constantinust*.¹⁵ A pozsonyi kiadás előszavában kifejti, hogy Faludi kéziratai alapján készítette el a szövegközlést.¹⁶ A Tarnai által közölt 1750-es és a Révai-kiadásban megjelent program és szereposztás számos eltérést mutat. Tarnai szerint

azt kell eldönteni, hogy Révai írta-e át a *Constantinus* két változatban meglévő helyeit, vagy Faludi stilizálta-e újra a darabot valamikor 1750 után. Könnyű lenne a döntés, ha ismernénk a *Constantinus* eredetijét. Faludi ezt az átdolgozást is szemmel tarthatta, Révai viszont már nem ismerte, s így az eltérések természetéből elég nagy valószínűséggel következtetni lehetne az átfogalmazó személy kilétére.¹⁷

Az olasz szereplőlistát és a programot a magyar *Constantinus* 1750-es és a Révai kiadásában megjelent, 1787-es változatával vetem össze. A megfeleléseket a szövegek rendje szerint ismertetem, kihagyás nélkül, de tagolva mutatom be az egyes szövegrészeket.

A szereplők száma, neveik és a drámában betöltött funkcióik megnevezése azonos mindhárom változatban:

-
- 11 TARNAI Andor, „Faludi Constantinus-drámájának programja”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 72, 5. sz. (1968): 563–566.
 - 12 „FALUDI Ferenc Konstantinus Porfirogyenitusa Szomoru Játék. Acta in Albano Castro Collegii Tymaviensis XIII. Septembris Anno MDCCCL”, in FALUDI Ferencz *Költevényes maradványai*, 2 köt., kiad. RÉVAI Miklós (Győr: Streibig, 1787), 2:4–114.
 - 13 „Faludi Ferenc Konstantinus Porfirogyenitusa Szomoru Játék. Acta in Albano Castro Collegii Tymaviensis XIII. Septembris Anno MDCCCL”, in FALUDI Ferencz, *Költevényes maradványai a jegyző könyvvel együtt...*, kiad. RÉVAI Miklós, 95–210 (Pozsony: Loewe, 1787).
 - 14 ALSZEGHY, CZIBULA és VARGA, szerk., *Jezsuita iskoladrámák...*, 147–149. Két kézirat a darab 1754-es egri előadásához köthető, amelyet Barkóczy Ferenc püspök jelenlétében adtak elő, és neki ajánlottak. Ezek jelentős szövegeltéréseket mutatnak a többi változathoz képest. Az egyikben a darab színre vivőjének utasításai is szerepelnek, kritikai kiadását lásd: uo., 151–210. Az egri programban vannak olyan kifejezések, amelyek az 1750-es nyomtatott program szövegahagyományát követik, és az átstilizált Révai-kiadásból hiányoznak, ezt az egyes változatok keletkezésének időrendje magyarázza meg. Az egri előadáshoz köthető kéziratok Kaprinai István kézírásában maradtak fenn. Arról nincs adatunk, hogy Faludinak bármi köze lehetett az egri bemutatóhoz, de a híre minden bizonnyal elért hozzá, és ő maga is nagyra tartotta Barkóczyt, a korszak egyik legnagyobb mecénását. Ezt igazolja az a három latin nyelvű költemény, amelyeket Barkóczy Ferenchez címzett Faludi. Kettő az *Omnáriumban* is szerepel (15r–15v, 16r), és ezeket közölte Révai még egy Barkóczyhoz szóló alkalmi verssel együtt: FALUDI Ferencz, *Költevényes maradványai...*, 1:95–99.
 - 15 FALUDI Ferencz *Költevényes maradványai...*, 2:11.
 - 16 RÉVAI Miklós, „A’ Kegyes Olvasónak minden jókat kíván a’ Közre Botsátó”, in FALUDI Ferencz, *Költevényes Maradványi*, kiad. RÉVAI Miklós, 2. megjobbított nyomtatás (Pozsony: Loewe, 1787).
 - 17 TARNAI, „Faludi Constantinus-drámájának...”, 564.

Interlocutori (<i>Costantino Porfirogenito</i> , 1748)	[Be]szélgető személyek. (<i>Constantin[us] Porphyrogenitus</i> , 1750)	A beszélgetők (<i>Faludi Ferenc Konstantinus Porfirogyenitusa, Szomorú Játék</i> , 1787)
Costantino sotto nome di Artemio	[Contantinu]s Artemius neve-alat.	Konstantínus. Artémius' neve alatt.
Romano Reggente dell'Imperio	Romanus azonban gondviselője az Országnak.	Románus. Az Ország' Gondviselője.
Foca generale dell'Armi	Fokás Hadi-Fejedelem.	Fókás. Fő Hadi Vezér.
Maurizio Capo del Senato	Basilius Constantinus nevelője.	Maurítzius. A' Tanács' Eleje.
Basilio Patrizio Ajo di Costantino	Mauritius a' Tanácsnak Nagygya.	Basilius. Konstantínus' Nevelője.
Artemio figliolo di Romano creduto Costantino	Artemius Románus fija Constantinus neve-alat.	Artémius. Románus' fia, mind azon által Konstantínus' neve alatt.
Leonzio Capitano de' Pretoriani dipendente di Romano	Leontius az Udvar őrzők Kapitánya.	Leontzius. Az Udvarhoz tartozó Vitézeknek egyik Tisztviselője.

A kiindulópontjuk is egyezik, azzal a kis különbséggel, hogy az olasz szerző Konstantint Biborbanszületett jelzővel, Leó császárt a Filozófus névvel látja el:

<i>Argomento</i> (1748)	<i>Elöl járó beszéd</i> (1750)	<i>Elöl járó beszéd</i> (1787)
Leone, sopranominato il Filosofo, Imperadore d'oriente lasciò dopo se Costantino appellato Porfirogenito, cioè nato sopra la porpora, in età minore raccomandato alla fede di Romano, e di Foca suoi generali, ¹⁸	Leo napkeleti Tsászár halálára kelvén, fiát Constantinust [.] két fő Tanácsira bizta vala, tudni-illik Romanus, és Fokas gondviselésére.	Leó, Nap keleti Tsászár, halálára kelvén, Fiát Konstantínust, két Fő Tanácsosira bizta, tudni illik, Románus', és Fókás' gond viselésére.

Ezt követően Faludi a mondatszerkezetet alakítja át, de minden, az eredetiben szereplő információ az ő fordításában is szerepel. Az olaszban megjelenő szavak (*frode, violenza*) Faludinál is jelen vannak (*mesterség, erő*), de eltérő szöveghelyen:

¹⁸ Az olasz szövegrészeket itt és a továbbiakban saját fordításomban közlöm: Leó, a Filozófusnak hívott keleti császár maga után hagyta Konstantinust – akit Porfirogenitusnak, vagyis bíbor felett születettnek nevezett –, kiskorúsága alatt Romano és Foka tábornokaira bízva.

<p>questi ambiziosi tentarono di rapire a gara l'assoluto dominio dell' Imperio, ma Romano più felice nelle sue frodi, che nelle sue violenze Foca, si maneggiò in modo, che venne ad escludere il suo competitore dalla tutela del Principe, e dalla amministrazione del governo,⁹</p>	<p>Ezek ketten mesterséggel, és erővel egy mást ki-akarták tolni ezen tisztségül. Románusnak szolgált a' szerencse, és azért tsak maga igyengette jó-darabig a' fiatal Hertzeg dolgát, és birta az Országot.</p>	<p>Ezek ketten perrel, 's minden mesterséggel egy mást ki akarták tudni az uraságból. Románusnak szolgálván a' szerentse, jó darabig maga bírta az idétlen Hertzeg helyett az Országot.</p>
--	--	---

Az argumentum befejező részében Faludi jóval több mozzanatot elárul az olvasóknak a történetből, mint az olasz *Constantino* szerzője. Az olasz szövegben nincs benne sem az, hogy Romanus saját fiát akarja a trónra emelni, sem pedig számkivetésének előzményei. Ezzel a bővítéssel Faludi világosabbá tette a cselekményt a darab nézőinek/olvasóinak. A záró mondat követi az eredetit, ebben jelzi, hogy valós történelmi eseményen alapul, és néhány részt a cselekmény izgalmasabbá tétele miatt írtak hozzá:

<p>indi si provò di stabilire la dignità Imperiale nella sua famiglia ad esclusione di Costantino, rilegato Romano nell'isola Prota, e posto in Trono il legitimo Erede, e signor dell'Imperio. Questa è l'Istoria: il rimanente, che serve al nodo dell'Opera è una verisimil finzione.²⁰</p>	<p>Azomban meg-tetzvén néki az Urasság, azon mesterkedett, hogy még Constantinust-is ki-szorítaná székébul [!], 's maga fiát emelné a' Tsászárságra. Ezzel a' kevély igyekezettel úgy meg-útáltatta magát, hogy ellene támadnának még tulajdon magzati-is, kik Fokással tzimborát kötvén, arra birták a' dolgot, hogy Románus számkivetésbe küldett Prota szigetébe: a' Tsászári thronust pediglen, úgymint örökös Ura Constantinus foglalta el. E' történt dologhoz adogatot valamit a' Poésis nagyobb multság kedvéért.</p>	<p>Azon idő közbenn anynyira nevelkedett a' kevelység benne: hogy még az árva Konstantínust is ki akarta szorítani székéből, 's maga fiát Artémiust emelni a' Tsászárságra. Melylyel meg-útáltatván magát, ellene támadtanak önnön fiai Fókással egyetembenn. El végre szám ki vetésbenn küldetett, Próta' szigetére. A' Tsászári tronust pedig Konstantínus, úgy mint ügyes ura, foglalta el. E'hezz a' Poésis adogatott valamit nagyobb multság' kedvéért.</p>
---	---	--

- 19 Ezek a becsvágyók megpróbálták egymással versengve megszerezni a teljes hatalmat a birodalomban. De Romanus, szerencsésebb a csaláisaival, mint Foka az erőszakos cselekedeteivel, oly módon mesterkedett, hogy kizárta versenytársát a Herceg felügyeletéből és a kormány irányításából.
- 20 és innenől kezdve megpróbálta megszilárdítani a császári méltóságot a családjában, Constantinus kizárásával. Romanót száműzik Prota szigetére és a törvényes örökös, a Birodalom urát ültetik a trónra. Ez a történelem: a többi, ami a Mű cselekményéhez kell, inkább kitaláció.

Összevetve az olasz dráma programját Faludi fordításának két változatával, láthatjuk, hogy noha nem írta át a cselekményt, de átformálta az olasz mondat szerkezeteket, kihagyott, hozzátoldott bizonyos részeket, és saját stílusára formálta át a szöveget. Változtatásai elsősorban stilisztikai és tartalmi jellegűek. Szembetűnő, hogy az 1750-es szöveg szorosabban követi az olasz eredetét. A Révai által kiadott *Elöl járó beszéd* az 1750-es verzió átdolgozásának tekinthető, nem tartalmaz olyan részleteket az olasz eredetiből, amelyeket a korábbi szövegváltozatban nem láthattunk. Egyetlen kivétel a szereplők sorának rendjében fedezhető fel: az 1750-es programfüzetben Mauritius és Basilius nevei felcserélődtek a listában, míg a Révai-kiadás pontosan követi az olasz színlap szereplőinek sorrendjét, ahogy ez figyelhető meg az 1754-es egri programban is.

A Révai-féle kiadás tömörebben, tagoltabban fogalmaz a korábbi szövegváltozathoz, így még jobban követhetővé válik a cselekmény. Az újonnan előforduló szavak között nem találtam olyat, amelyet Faludi kevésbé, míg Révai gyakrabban használt. Révai jellemző kiadói működése sem engedi meg azt a feltételezést, hogy ilyen mértékben átírta Faludi szövegét. Mindezek alapján maga Faludi Ferenc lehetett az, aki átdolgozta a drámaszöveget; a munka közben az olasz forrás is a segítségére lehetett.

Hogyan ismerte meg Faludi az 1748-ban előadott és kinyomtatott drámát, ha 1745-ben már hazatért Rómából? A kérdés megválaszolására először fontos tisztázni az olasz dráma filológiai hátterét. A darab Bíborbanszületett Konstantin hatalomra jutásának előzményeiről szól, arról az időszakról, amikor hosszú ideig Romanosz irányította a Bizánci Birodalmat a legitim uralkodó, Konstantin helyett.²¹ Ezt a történelmi témát több korabeli olasz nyelvű dráma feldolgozta, amelyeket a század első felében mutattak be Itália-szerte. Az első ismert változat címe *La forza del sangue*, amely Francesco Silvani velencei librettista műve, és az első, 1711-es velencei bemutatója után még négy további előadásáról tudunk 1717-ig.²² Ez a szöveg képezte az alapját a dráma további átdolgozásainak. Névtelen szerzőtől ismerünk egy másik *La forza del sangue* című darabot, amelynek első bemutatói Livornóban és Firenzében voltak 1726-ban. A dráma a császárnét a cselekmény középpontjába állító változata is fennmaradt, ezt *Zoe*, *La Zoe* és *La Zoe imperatrice d'Oriente, o sia La forza del sangue* címekkel mutatták be 1736–1755 között több alkalommal többnyire Észak-Itália városaiban. *Costantino riconosciuto* címről először 1739-ből tudunk egy brnói előadásból. Ezek a változatok mind szereplőgárdájukban, mind cselekményükben nagyban eltérnek Faludi forrásszövegétől, és kivétel nélkül városi színházakban mutatták be őket különböző vándortársulatok. A színjátéknak ismerjük még egy változatát, amelyet *Costantino Porfirogenito* címmel egyházi intézményben, a palermói jezsuita kollégiumban adtak elő és jelentettek meg 1746-ban. Teljes szöveggönye hiánytalanul fennmaradt,²³

21 A dráma cselekményét itt nem mutatom be részletesen, a szakirodalomban több helyen összefoglalták, például: SÁRKÓZY, *Faludi Ferenc...*, 128–131.

22 A drámaszöveg változatainak kronológiájához lásd az olasz melodráma repertóriumát: *Progetto Corago. Repertorio e archivio di libretti del melodramma italiano dal 1600 al 1900*, hozzáférés: 2021. 12. 13., <http://corago.unibo.it>.

23 *Costantino Porfirogenito dramma da recitarsi da' sign. collegiali del real collegio carolino de' nobili della compagnia di Gesù nelle vacanze di Carnevale di quest'anno 1746* (Palermo: nella stamperia di Francesco Valenza, 1746). Lelőhelye: Biblioteca Comunale Leonardo Sciascia, Palermo, CXXXVI A 96 2.

így meg tudtam állapítani, hogy a szövegváltozat számos eltérést mutat az 1748-as rómaiától, így Faludi fordításától is. Mindezek alapján azt láthattuk, hogy a Faludi által lefordított darab egy népszerű, számos alkalommal előadott dráma egyik szövegváltozatán alapszik, amelyet a jezsuita iskolákban is színpadra állítottak.²⁴ Bár névtelenül jelent meg, kétségtelen, hogy ez is Francesco Silvani szöveggényvének egyik változata, amely Romanus ármánykodására, a két fiatal összecserélésére és Basilius szerepére építi a cselekmény főbb pilléreit. Bár nincs róla adatunk, lehetséges, hogy a Collegium Romanumban Faludi római évei alatt is előadták Konstantin történetét, és Faludi egy korábbi, de a 1748-as szöveggel nagyban egyező nyomtatvány alapján fordította le a drámát. Ugyanakkor elképzelhető, hogy már hazatérte után jutott hozzá az olasz szöveghez, mivel ekkor is számon tartotta az aktuális olasz irodalmat, ahogy az *Omniarium* néven ismert jegyzetfüzetének feljegyzéseiben is nyomon követhető.²⁵ A Rómában kiadott *Costantino*-darab nem tartozhatott azok közé a népszerű nyomtatványok közé, amelyeket a bécsi vagy pozsonyi könyvkereskedők árusítottak, de eljuthatott Faludihoz római barátain vagy a Collegium Germanicum et Hungaricum magyar diákjain keresztül. Az a lehetőség is fennáll, hogy a drámát soha nem nyomtatták ki – mint ahogy a jezsuita iskoladramáknak gyakran csak a programja jelent meg –, és Faludi a program alapján és saját színházi élményéből táplálkozva írta újra azt. Ezt a felvetést azért nem tartom valószínűnek, mert a Faludi-dráma szerkezete és előszava szorosán követik az eredetit, ez a módszer és Faludi teljes írói gyakorlata az 1750-es években nem azt sejtetik, hogy a szereplők dialógusainak megalkotásához ne használt volna egy alapszöveget.

Faludi érdeklődését a színház és a színdarabok felé *Omniarium*ának feljegyzései is tanúsítják, mivel több olyat találunk köztük, amely útmutatóul szolgál arra nézve, hogy Faludi mely szerzőket és műveket ismerte. A legtöbb színházat érintő bejegyzés Carlo Goldonitól és Pietro Chiaritól való olasz nyelvű idézet, valamint a *commedia dell'arte* világából származó cím- és témafelsorolás. A jegyzetfüzetbe felvett színdarabok címei közül több előadását is láthatta Faludi, ahogy azt Sárközy Péter hangsúlyozza, bemutatva a 18. századi Róma színházi életét.²⁶ A jegyzetfüzetben azonban nem csak a világi színpadok ismeretének maradt nyoma. Az *Omniarium* kutatói, Nagy Elemér és Szauder József nem említették Faludinak azokat a feljegyzéseit, amelyekben Giuseppe Enrico Carpani jezsuita drámaszerző neve szerepel.²⁷ A 36. folió verzóján található, különböző személyeket, többnyire írókat és művészeket felsoroló listában olvasható a *Carpani Praefect[us] G[e]n[er]a[li]s Com[mu]nis* feljegyzés. Ezt követően a 37. folió rectóján,

24 Staud Géza nem talált a dráma előadására utaló adatot azokban a kollégiumokban, ahol Faludi tanárként dolgozott: STAUD Géza, „Faludi Ferenc és az iskolai színjátszás”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 85 (1981): 305–312, 311.

25 Például egy 1752-ben kiadott Goldoni-darabból idéz: SZAUDER, „Faludi Ferenc és Itália...”, 30. Lásd még: SÁRKÖZY, *Faludi Ferenc...*, 54–55.

26 Uo. 34, 118–119.

27 NAGY Elemér, *Faludi Ferenc Omniariumának latin nyelvű versei és jegyzetei* (Ipolyság: PPT Latin Filológiai Intézet, 1943); SZAUDER, „Faludi Ferenc és Itália...”. Az *Omniarium* kiadásában sem látták el jegyzetekkel az említett sorokat: FALUDI Ferenc, *Prózai művei*, kiad. VÖRÖS Imre és URAY Piroska, 2 köt. Régi magyar prózai emlékek 8 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991), 2: 987–988, 1108–1109.

ugyancsak egy felsorolásban ismétlődik Carpani neve: *Carpani Tragoediae sacrae Sex.*²⁸ Carpani (1683–1762) a Collegium Romanumban tanított grammatikát, retorikát és logikát, latin nyelven írt verseket és tragédiákat. Mindenekelőtt arról ismert, hogy a 18. század első felének római jezsuita tragédiájának talán legnagyobb képviselője, 1718-tól az Árkádia Akadémia tagja volt.²⁹ 1736-ban debütált *Esther* című tragédiájával a Collegium Germanicum et Hungaricumban, ahol 1742-ig évente bemutatták legalább egy drámáját.³⁰ A Faludi jegyzetei között szereplő *Tragoediae sex* című, hat tragédiát (*Jonathas, Adonias, Evilmerodach, Sennacherib, Sedecias, Mathathias*) tartalmazó kötete 1745-ben, Faludi Rómába érkezésének évében jelent meg.³¹ A kiadás nem maradt visszhang nélkül, méltatta a *Giornale de' letterati per l'anno 1746*, s a későbbi kiadásoknak köszönhetően Carpani drámáit gyakran játszották a Habsburg Birodalom jezsuita színpadjaiban. Jellemzőjük, hogy megőrzik a barokk dráma tipikus elemeit, az öt felvonásra osztott cselekményt bibliai motívumok ihlették, és pedagógiai céllal íródtak.

Faludi római tapasztalataihoz tehát minden bizonnyal hozzátartozott a jezsuita iskoladrámák nagyszabású bemutatóinak látogatása is. A Collegium Romanum színházi előadásaira iskolai reprezentációs események alkalmával került sor, minden évben a farsang idején, előkelő személyek látogatása vagy egyéb jeles ünnepek alkalmával. A jezsuita oktatás szerves része volt a színjátszás, és a jezsuita atyák megértették, hogy a színházi elméleti és gyakorlati tapasztalatokat egy olyan központi hivatkozási rendszeren keresztül kell átadni, amely elősegíti a skolasztikus jezsuita reprezentáció egységességét. A jezsuita színdarabok előadásaira vonatkozó központi pedagógiai és retorikai előírások a római központi kollégiumból indultak ki, ahol a jezsuita iskoladráma jeles egyéniségei dolgoztak, és újításaik, a kollégiumok belső használatára íródott színházi kézikönyveik elterjedtek a rend Európa-szerte szétszórt intézeteinek sűrű hálózatában. A színpadi kísérletezés pontos szabályokon belüli egységesítésének célja nem az volt, hogy megfékezze a barokk korszakra jellemző újításokat és a művészi kreativitást. A különleges díszletek és szcenikai eszközök használata már a 17. században elterjedt, az előadásokon belül a különböző művészeti szektorok találkozására is találunk példát a tragédiák prológjaiban és közjátékaiban, amikor rövid katonai bemutatókat tartottak, vagy táncbetéteket adtak elő.³² Faludi az *Omniáriumban* a *pro ignibus* cím alatt

28 OSZK Kt. Quart. Lat. 699.

29 Meg kell említeni Carpani egy másik magyarországi vonatkozását. Bitskey István közléséből tudjuk, hogy Gánóczy Antal leírása alapján a Patachich Ádámot Árkádia-taggá jelölő személyek között volt például Michele Giuseppe Morei és Francisco Maria Lorenzini, valamint *Thirrus Creopolita*, az itáliai árkádikus költészet jeles alakjai. Lásd: BITSKEY István, *Hungáriából Rómába: A római Collegium Germanicum et Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996), 176–77. A *Thirrus Creopolita* név Carpani Árkádia-beli nevét rejti: Valerio SANZOTTA, „Giuseppe Enrico Carpani e il teatro gesuitico in Arcadia”, in *Atti e memorie dell'Arcadia* 3, 243–274 (Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 2014), 267.

30 SANZOTTA, „Giuseppe Enrico Carpani e il teatro gesuitico...”.

31 Josephi CARPANI, *Tragoediae sex lusitaniae, et algarbiorum regi Joanni 5. dicatae* (Romae: ex Typographia Palladis apud Fratres Palearinos, 1745).

32 Domenico CAPPELLUTI, *La tragedia gesuitica tra retorica e pedagogia. L'esempio di Leonardo Cinnamo al Collegio dei Nobili di Napoli*, tesi di dottorato di ricerca in “Italianistica” IX ciclo nuova serie, A.A. 2010/2011, depositata presso la Biblioteca Nazionale Centrale di Roma, 74–83.

olyan olasz szakkifejezéseket gyűjtött össze, amelyek az iskolai színelőadások közjátékaiban alkalmazott fűzjátékoknak voltak a tartozékai.³³ A *Constantinus* hazai előadásairól nem jegyezték fel nagyszabású közjátékokat, de az 1750-es programban fennmaradt arietták jelzik, hogy Nagyszombatban is kitöltötték a felvonások közti szünetet, ez esetben zenével, énekkel és esetleg táncsal.³⁴

A 18. század volt a jezsuita színjátszás fénykora az előadott darabok számának szempontjából. A színház teoretikusai (Pier Jacopo Martello, Gian Vincenzo Gravina és Giovanni Granelli) a színdarabok megújítását kezdeményezték, a színházi előadást tiszta szórakozásból kulturális látványossággá akarták alakítani. Lodovico Antonio Muratori egyik írásában (*Della perfetta poesia italiana*, 1706) arra hívta fel a figyelmet, hogy a tragédiák konfliktusaiból hiányoznak az ideológiai ellentétek, s a francia színházi iskolát követve a pozitív végkimenetelű tragédia mellett érvelt.³⁵ A jezsuita színház befogadó környezete volt ezeknek az újításoknak, amelyek az arisztotelészi normához való ragaszkodás mellett a modernebb kidolgozások felé nyitottak. Faludi forrasszövege már ebben a színházi közegben született. Az olasz *Costantino*-tragédiában a szerző valódi cselszövekeket dolgoz ki, de a tragikus végkifejlet helyett az utolsó felvonásban az ifjú császár békére int, és megbocsátással fordul a többi szereplőhöz.

A történelmi-bibliai tematikájú színdarabok visszatérő szereplői fiatal királyok vagy királyfiak, akik valamilyen módon a politikai hatalommal vívódnak, annak elérésére vagy megtartására törekszenek. Ezt a mintázatot láthatjuk a *Costantino* cselekményében is.³⁶ Ezek a művek tematikájukban kapcsolatba lépnek a politika szférájával, és a tanulók fejlődését célozzák meg nemcsak a lelkiség, hanem a hatalom és az államigazgatás terén is, mely területek feladataival a befolyásos családok fiatal tagjai nagy valószínűséggel találkoztak életük során. Miért éppen ezt a drámát fordította le Faludi, hogyan illeszkedik egyéb műveinek sorába? Drámafordításának eszmetörténeti helyét Szauder József már kijelölte *Faludi udvari embere* című munkájában. Faludi inspirációjának nem a korabeli olasz irodalom adja meg a hátteret, távoli barokk eredetű vonások húzódnak meg művein. A *Constantinus* jellemzően a barokk, jezsuita udvariság tételeit testesíti meg néhány szereplőjében. Közvetlen előzménye a *Nemes ember* és a *Nemes asszony*, amelyek világa Castiglione *Cortegianó*jának örökségét hordozza. A drámafordítás mintegy átmenet a Darrel-művek eszmeisége és Gracian maximái között: már megjelenik benne az intrikákkal teli udvari élet, de még keveredik benne a nemes, egyenes és a cselszövő udvari ember alakja. Nagy Imre a dráma nyelvhasználatát elemezve állapítja meg, a *Constantinus* valódi cseldráma, amelyben a szerző a szereplők sorsán keresztül óvatos kételyre inti a mű befogadóit a bizánci udvar intrikákkal teli világában,

33 SÁRKÖZY, *Faludi Ferenc...*, 55.

34 TARNAI, „Faludi Constantinus-dramájának programja...”, 564.

35 Francesco S. MINERVINI, „Drammaturgia e Sacre Scritture nell’età dei Lumi”, *Quaderni d’Italianistica* 27, 1. sz. (2006): 53–67. DOI: 10.33137/q.i.v27i1.8978

36 A *Constantinus*ban megjelenő klasszikus, antik motívumokról: Cecilia PILO BOYL PUTIFIGARI, „L’eredità classica nei drammi scolastici tradotti da Ferenc Faludi”, in *L’eredità classica in Italia e in Ungheria dal Rinascimento al Neoclassicismo*, a cura di Péter SÁRKÖZY e Vanessa MARTORE, 411–422 (Budapest: Universitas, 2004).

ahol csak Basilius előrelátó, felkészült védekezése előzte meg Romanus szándékát, a trónfosztást.³⁷ A dráma lefordításával kaphatott kedvet Faludi mélyebben a Basilius által képviselt udvari emberideállal foglalkozni, amely karakter meghatározza ezután készült műveit is.³⁸ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a *Costantino* lefordítása egyszerre korszerű írói eredmény is, mivel Faludi a Rómában még sokáig túlsúlyban lévő latin jezsuita drámatermést mellőzve egy olasz nyelvű drámát választ ki, amelynek cselekménye a 18. század első felének színházelméletét követi.

A *Constantinus*-dráma forrásának ismerete hozzásegít minket Faludi írói világának teljesebb megismeréséhez. A fordítás elhelyezése az életműben és Faludi a római jezsuita drámához kapcsolódó ismereteinek feltárása hozzájárulnak annak a kulturális kontextusnak és ismeretvilágnak a megismeréséhez, amelyben ez a magyar nyelvű dráma született. Ha a mű lefordítása nem is, de inspirációjának ideje Faludi itáliai tartózkodására tehető. A fordítás olasz nyelvű forrását megtalálva egy újabb fontos tényezőt illeszthetünk a 18. századi magyar–olasz művelődési kapcsolatok gazdag repertoárjába.

37 NAGY Imre, „Mint ha mind az úton vesztő labirintus kertekben járnánk: A »tisztos színlelés« nyelvai akciói Faludi Ferenc Constantinus-drámájában – a jezsuita iskoladráma dramaturgiai problémái”, *Jelenkor* 43, 5. sz. (2011): 541–551.

38 SZAUDEK, *Faludi udvari embere...*, 11–13, 58–62.